

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE*

Umut KARABULUT**

Sayın rektör yardımcım, dekanlarım, yüksekokul müdürlerim, kıymetli meslektaşlarım ve çok değerli öğrenciler!

Birinci Dünya Savaşı, 1914 yılında başlayan ve Osmanlı Devleti'nin de aralarında olduğu birçok merkezi imparatorluğun yıkımıyla sonuçlanan ve dünya genelinde 8,5 milyon ölü, 21 milyondan fazla yaralı ve 8 milyona yakın kayıp veya esaretin yaşandığı bir dizi felaketler dönemidir. Dolayısıyla bu savaş, dünya tarihinin o güne dek gördüğü en kanlı savaştır. Osmanlı Devletinin bir takım topraklarını içine alacak şekilde genişleme siyaseti güden emperyalist İngiltere ve Fransa ile yine emperyalist olan ancak Osmanlı'yı himaye etmek ve ondan bu şekilde yararlanmak isteyen Almanya'nın savaşa iki tarafa öncülük ettiği görülmektedir. Tüm bu emperyalist devletlerin Osmanlı'yı da yıkıma götüreceği şekilde Birinci Dünya Savaşını başlatmaları bir yana, Osmanlı Devletinin kendi içinden kaynaklanan bir takım problemleri de vardı. Bu problemlerin en önemli iki tanesi yönetim sorunu ve azınlıklardı. Gerçi 1912-1913 yılları arasında yaşanan Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı Devletinin topraklarında yaşayan Gayrimüslimlerin sayısı hayli azalmıştı ancak yine de azımsanamayacak sayıda iddialardı. Savaş Osmanlı Devletinin kapısına dayanmadan önce Osmanlı Devleti'nin idare şekli nasıldı?

1908 yılında ikinci kez meşruti yönetime geçişin ardından yönetim üç sacayağı üzerine oturmuştu. Bunlardan bir tanesi monarşinin kalesi olan saray, diğer ikisi ise meşrutiyetin kurumları Mebusan Meclisi ve yine aslında II. Mahmut döneminden beri varlığını sürdüren fakat meşruti monarşi ile birlikte, özellikle 1909 anayasa değişikliği ile birlikte daha da güçlenmiş olan hükümetti. 1913 yılında II. Meşrutiyetin ilanına neden olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Balkan Savaşlarında alınan mağlubiyetten Kamil Paşa hükümetini sorumlu tutarak önemli bir olaya imza attılar ve "Bab-ı Ali Baskını" denilen hükümet darbesini gerçekleştirdiler. Böylece ülkede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mutlak egemenliği başlamıştı (1913-1918). Dolayısıyla Birinci Dünya savaşından önce ülke yönetiminde İttihatçıların ağırlıkta olduğunu görüyoruz. Peki, İttihatçılar bu ağırlığı fiili olarak nasıl kullandılar?

İttihat ve Terakki yönetimi, 1909 yılında 31 Mart isyanını bastırdıktan sonra isyanla ilişkili gördüğü II. Abdülhamit'i tahttan indirip V. Mehmet Reşat'ı tahta çıkardı. Fakat V. Mehmet Reşat'ın gerek siyasetten uzak ve ürkek tavrı gerekse İttihatçı örgütlenmenin siyasete egemen olmasından dolayı V. Reşat Mehmet

* Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 21 Ekim 2014 tarihinde düzenlenen "100. Yılında Birinci Dünya Savaşı ve Mustafa Kemal Atatürk" başlıklı panelin sunulan bildirinin metnidir.

** Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kınıklı Yerleşkesi/Denizli.

Dönemi (1909-1918) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin egemenliği altında geçmiştir. Yani Cemiyet bu dönemde saraya da hâkim olmuştur. 1913 yılına dek kurulan hükümetlere İttihatçılar sokarak iktidara ortak olan Cemiyet, 1913 yılından itibaren doğrudan kendisinden olan kişilerden oluşan hükümetler kurmuştur. O esnada Mebusan Meclisi ise 1912 yılında gerçekleşen seçimler sonucunda oluşmuştu ve bu seçimler tarihe, İttihatçı kolluk kuvvetlerinin halka, İttihat ve Terakki Cemiyeti lehine oy vermesi için baskı yapması nedeniyle "sopalı seçimler" olarak geçmişti. Sonuçta İttihatçılar Birinci Dünya Savaşı öncesinde meclise de egemendi.

Diğer taraftan ittihatçıların da çok türdeş olduğu düşünülemez. Burada bir kliğin ön plana çıktığını görüyoruz. Bunlar Enver, Talat ve Cemal Paşalardır. Şöyle ifade edeyim, Enver ve Cemal Paşalar İttihatçı örgütlenme içerisinde askeri kanadı; Talat Paşa ise sivil kanadı temsil etmekteydi. Birinci Dünya Savaşından önce ikinci Balkan Savaşı baş gösterdiğinde ve Bulgarlar Edirne'yi kaybetme aşamasına geldiklerinde Enver Bey Edirne'yi geri alma harekâtının başındaki kişidir. Burada Enver Bey Edirne'yi geri alma konusunda Mustafa Kemal'le yarışmıştır. Kendi birlikleri Edirne'ye daha önce girdiği için hürriyetin ilanından sonra ikinci kez kahraman olarak ön plana çıkmıştır. Ve kendisi gerek Trablusgarp gerek Balkan Savaşındaki başarılarından dolayı tuğgeneralliğe terfi ettirilmiş ve böylece "Enver Paşa" olmuştur. 1914 yılının başlarında kendisi bir general aynı zamanda da harbiye nazırı olmuştur. Diğer tarafta Cemal Paşa da benzer başarılarından dolayı Bahriye Nazırlığı görevine kadar yükselmiştir. Talat Paşa ise 1917'ye değin Dâhiliye Nazırı, 1917 Şubat'ında ise Sait Halim Paşa'nın görevden çekilmesiyle birlikte sadrazam olarak görev yapacaktır. Dolayısıyla iktidar, 1914 yılında mutlak bir şekilde İttihat ve Terakki Cemiyetinin özellikle de Enver, Talat ve Cemal Paşaların eline geçmiştir.

Osmanlı Devleti ise bilhassa Balkan Savaşlarının kaybedilmesinden sonra adeta bir Türk-Arap İmparatorluğuna dönüşmüştü. Bunu fark etmiş olacak ki, İttihatçılar da Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce aslında İttihatçı olmayan fakat kendilerine yakın hissettikleri Arap asıllı Sait Halim Paşayı iktidara getirmişlerdi. İttihatçıların fikir babalarından Ziya Gökalp'in 1913 Martında "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" adlı yazıyı yazdığını, böylece İslamcı düşünceyi de kucaklayarak İttihatçılara bir doktrin oluşturduğunu görmekteyiz. Bu esnada Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti için de bir zorunluluk olarak belirdiği İttihatçılar tarafından düşünüldü. Şimdi burada homojen olmayan bir İttihatçı örgütlenmeden bahsetmiştik. Cemal Paşa ve maliyeci Cavit Bey gibi bir takım İttihatçılar, Fransa üzerinden İtilaf Devletlerine yanaşmaya çalışılırsa da İngiltere, Rusya'yı tercih ederek Osmanlı Devleti'ni bu ittifak içerisinde istemedi. Diğer yandan Enver Paşa ise Alman taraftarlığını savunmaktaydı. Enver Paşanın düşüncesi, Almanların bu savaşı kazanacağını ve biran önce Almanlarla bir ittifak yapılması gerektiği yönündeydi. Almanya, 1871 Sedan Savaşında siyasi örgütlenmesini yeni tamamlamışken Fransızları çok ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Bunu bilen Enver Paşa Almanların çok kısa bir sürede Fransızları yeneceğini, sonra bütün kuvvetiyle doğuya dönüp Rusya'yı vuracağını düşünmekteydi. Kaldı ki 1871'den 1914'e kadar Alman donanması ve Alman askeri birlikleri kat be kat

ilerleme göstermişti. Enver Paşa'ya göre Almanya bu galibiyetleri elde etmeden önce onun yanında savaşa girilmeliydi. Böylece, Osmanlı Devleti doğuda 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Batıda ise Balkan Savaşları ile kaybettiği toprakların bir kısmını geri alabilecekti.

Almanya ile 2 Ağustos'ta gizli ittifak anlaşması imzalandı. Öyle ki bu gizli ittifak anlaşması sadece önde gelen İttihatçıların haberdar olduğu bir anlaşmaydı. Harbiye nazırı Enver Paşa, Talat Paşa, Sadrazam Halim Paşa ve Mebuslar Meclisi Başkanı Halil (Menteşe) Bey. Goben ve Breslav isimli Alman gemilerinin İngiliz donanmasından kaçıp Osmanlı envanterine girdiğini ve Yavuz ve Midilli isimlerini aldıklarını biliyoruz. Amiral Souchon ve Alman mürettebatının da Osmanlı askeri sayılmaları ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi için geri sayım başladı. Gizli anlaşma, hükümetin geri kalanından da saklandı hatta öğrenildiğinde hükümet üyelerinden bazılarının istifa ettiğini görmekteyiz. Fakat bu anlaşma uyarınca Enver Paşa, bir an önce Almanların yanında savaşa girilmesine ve kaybedilen toprakların geri alınmasına önem verdiği için Osmanlı Devleti bir taarruz hareketine girişti.

Bakın Birinci Dünya savaşından bahsedilirken çok dikkat çekmez veya biz üstünde durmayız fakat savaşa giren Osmanlı'nın kendisi oldu. O tarihe dek henüz saldırıya uğramamıştı. Bekleseydi saldırıya uğrar mıydı? Muhtemelen. Ancak belki de daha geç girilecek bir savaşta İtilaf Devletlerinin de yıpranmışlığı söz konusu olacaktı. Alman-Türk Genelkurmaylarının planlarına göre Osmanlı Devleti hem Almanları rahatlatma hem de kendisi için faydalı görülen cephelerde taarruza geçerek avantaj elde etme peşindeydi. Nereleriydi bu cepheler? Bir, Karadeniz; iki, Kafkaslar ve üç Kanal. Gerçekten bakıldığı zaman Birinci Dünya savaşı başladıktan hemen sonra ve henüz İngiliz veya Fransızların Osmanlı üzerine bir birlik sevk etmedikleri dönemde Osmanlı'nın buralara taarruz yaptığını görüyoruz. Şöyle ki Birinci Dünya savaşına giriş nedeni zaten Karadeniz'deki Rus donanmasını ve limanlarını topa tutmaktır. Bu taarruz yarım yamalak gerçekleşti tıpkı İkinci Dünya Savaşı yıllarında Japonya donanmasının ABD'nin Pearl Harbor üssüne saldırması ancak ABD kuvvetlerini tam olarak imha edememesi gibi. Osmanlı Devletinin Rusya'ya yapmak istediği ama başaramadığı buna benzer bir şey idi. Fakat sonuçta Osmanlı Devleti savaşa girmek zorunda kaldı ve peşi sıra da İtilaf Devletleri Osmanlıya savaş ilan ettiler. Osmanlı Devleti bu defa doğuda Ruslara karşı, henüz daha toparlanmalarına ve kendisine karşı taarruza geçmesine fırsat vermeden Kafkas Cephesi'ni açtı ve 1914 yılı Aralık ayında Sarıkamış'ta çoğu daha savaşmadan 60.000 Osmanlı askeri şehit oldu. Dolayısıyla bu aslında Enver Paşa ve Alman genelkurmayının savaşta orduları iyi sevk ve idare edemediğinin göstergelerindendir. Bir başka taarruz ve bir başka idare biçimi 1915 yılının hemen başlarında gerçekleşen Süveyş cephesi, Kanal cephesi. Bu cephede de 35.000 Osmanlı askerinin bırakın Mısır'a kadar gitmesini Kanal'ın batı tarafına geçip Kanal'ı kontrol altına almasına bile olanak yok gibi duruyor. Ancak gidildi, hatta bazı birlikler kanalın diğer tarafına da geçti. Fakat o kadar, tutunamadılar. Bunu çeşitli anılarda okuyabiliyoruz. Dolayısıyla Osmanlı Devleti bu taarruzlarda

başarısız olduktan sonra artık başka bir taarruz yapacak durumda değildi. Zaten Çanakkale Savaşları başlamıştı. 1915 yılının Şubat ayında İtilaf Devletleri büyük bir donanma ile Çanakkale'ye yüklenmeye başlamışlardı. Bu sırada İttihat ve Terakki de de işler biraz karışmaya başlamıştı çünkü Enver Paşa doğudaki Kafkas cephesinin komutasını bizzat üstlenirken Trabzon'a kadar Osmanlı envanterine yeni girmiş Goben zırhlısıyla gelmişti. Mağlup olduktan sonra da aynı zırhlı yani Yavuz ismini alan zırhlıyla geri dönmek istediğini İstanbul'a bildirdi. Fakat Talat Paşa; Goben gibi önemli bir gemiyi mağlup olunan bir savaştan sonra Karadeniz'de yüzdüremeyiz diyerek Enver Paşa'nın bu isteğini geri geçirdi. Enver Paşa bundan dolayı endişelendi. Acaba İttihat ve Terakki merkezinde kendisine karşı bir muhalefet mi ortaya çıkmıştı? Tam bu sırada Mustafa Kemal'i hatırladı. Mithat Hoca'nın da söylediği gibi. Aslında görev vermek yanlısı değildi Mustafa Kemal'e. Kendisi Sofya'da ateşemiliter olarak bulunuyordu. Fakat o esnada Mustafa Kemal ile çalışmasının hiçbir sakıncası yoktu. Kendisini Çanakkale Savaşlarında da görev alacağı bir kolordunun başına geçirdi.

Tabi Osmanlı Devletinin savaş içerisindeki durumu bu tarihten sonra pek iyiye gitmedi. Her ne kadar Çanakkale Savaşlarında ve 1916 Irak savaşında Kutül-Amare de Albay Townsend komutasındaki birlikler mağlup edilmiş olsa da daha sonra gerek Irak'ın kaybedilmesi gerekse diğer cephelerdeki başarısızlıklar yani Hicaz-Yemen'de Mekke emiri Şerif Hüseyin'in isyan etmesi ve İngilizlerin Filistin yönünden karşı saldırıya geçmeleri ve 1917'de Kudüs'ün kaybedilmesi, daha sonra o cephede, 30 Ekim 1918'e kadar Torosların güneyinde Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde bir mukavemetin olması. Ama savaşın Anadolu sınırlarına yani milli sınırlara gelmesi yani kısaca Arap topraklarının kaybedilmesi. Ve bu esnada Osmanlıda birtakım sosyokültürel değişiklikler de yaşanmaya başlandı 1917'den itibaren. Yönetimdeki İttihatçılar, İslamcılığın ağır bastığı yönetim anlayışından biraz daha Türkçülük düşüncesine kaymaya başladılar. Sait Halim Paşa istifa etti 1917 Şubat'ında ve Talat Paşa iktidara geçti. Bunun dışında Rusya'nın 1917 Şubat'ından itibaren bir ihtilale sürüklenmesi ve bu ihtilalin 1917 Kasımında Bolşevik Devrimiyle sonuçlanması ve Doğu-Kafkas bölgesinin rahatlaması, İttihatçılarda kaybedilen Arap topraklarını doğuda Türk topraklarıyla ikame edebilecekleri umudunu doğurdu. Ve bu yüzden mesela 1918 Eylülünde Türk ordusunun Bakü'ye girdiğini, daha sonra Dağıstan'a kadar gittiğini görmekteyiz. Tabi bu düşünce aynı zamanda seküler bir takım hareketlerin de önünü açmıştı. Çünkü Osmanlı Devleti, 1917 tarihinde artık Araplarla birlikte hareket edemeyeceğini anladığına göre zaten pozitivist gelenekten gelen İttihatçıların önde gelenleri artık seküler düşüncelerini daha rahat hayata geçirebileceklerdi. Mesela 1917 tarihinde Meşihat Makamı'nın yani şeyhülislamın beşeri mahkemelerden sorumlu olma usulüne son verdiler yani beşeri mahkemeleri meşihattan ayırdılar. Yine aynı tarihte hukuk-u aile kararnamesi ile kadınlara birtakım sosyal haklar tanıdılar. Mesela, erkeklerin tek eşli evliliğe zorlanmaları kadınların da erkekleri boşayabileceği bir düzen. Savaş yıllarında kurulan "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti"nde yer yer 7000-8000 kadının çalıştığı, kadının artık erkeklerin dolduramadığı çalışma hayatını, sosyal hayatını ikamet etmeye başladığını bizler görüyoruz ve tabii ki Enver Paşa'nın

savaş yıllarında alfabede birtakım değişiklikler yapmak istemesi ama bunun başarısızlığı. Yani toplumsal anlamda daha seküler, kadının daha önce çıktığı ve düşünce anlamında da devleti daha Türkçü bir çizgiye oturtan anlayışın 1917-1918 döneminde oluşageldiğini bizler görüyoruz. Fakat askeri açıdan yaşananlar, modernleşme çabalarını da engelledi.

Doğuda Türk orduları Nahcivan'a kadar ulaşmışken Batıda işler iyi gitmedi. Önce Bulgar cephesi çöktü ve ateşkes istediler. Sonra da bildiğiniz gibi Osmanlıda Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes anlaşmasını imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'nı mağlubiyetle noktaladı ve aynı zamanda çöküş sürecine girdi.

Sabırla dinlediğiniz için teşekkür ederim.